

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA KAYALARA YAZILAN TÜRK KÜLTÜRÜ (DEREİÇİ KAYA RESİMLERİ)

THE TURKISH CULTURE FROM CENTRAL ASIA TO ANATOLIA WRITTEN ON THE ROCKS (DEREİÇİ ROCK DRAWINGS)

İbrahim ÜNGÖR*

Öz

İnsanoğlu, diğer canlılardan farklı olarak kendisini kalıcı şekilde tanıtmak ve ifade etmek isteyen bir varlıktır. Bu istek onu değişik yöntemler aramaya sevk etmiştir. Türkler bu kural içinde zamanla ortaya çıkardığı kültür gereği, heyecanlarını, ekonomik yapısını, inançlarını, toylarını ve cenazelerini, yani kültürlerine dair ne varsa taşlar üzerine yazıp çizmeyi bir yöntem olarak belirlemişlerdir. İşte bu kültürün izlerini görebildiğimiz kaya resimleri bütün Asya'ya ve Avrupa ortalarına kadar yayıldığı gibi, kadim Türk toprağı olan Anadolu coğrafyasında da açıkça görülebilmektedir. Anadolu'da kaya resimlerinin yoğun bulunduğu yerlerden birisi de Orta Asya'nın giriş kapısı ve Kafkasların önemli bir yeri olan Kars ilimizdir. Dereiçi Kaya Resimleri'nin, bunlar arasındaki en önemli örneklerden olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler

Bozkır Türk kültürü, Orta Asya, petroglif, Anadolu, Kars.

Abstract

Man is a creature that wants to introduce and express himself as permanent unlike other livings. This will has always led him to search for different methods. The Turks as a culture which they brought about in a rule have carved their feelings, excitements, economic structures, cults, wedding and funeral ceremonies and other culture related depictions on rocks and stones as a method. Depictions on rocks which still carry the marks of such culture have been observed from Asia up until central Europe are clearly seen in Anatolia, which has been a Turkish land. One of the places where depictions are commonly observed in Anatolia is Kars, which is entrance to Central Asia and an important place for Caucasus. Depictions of Dereiçi (Invalley) are among the top marks of Turkish culture in this town.

Keywords

Turkish Steppe culture, Central Asia, petroglyph, Anatolia, Kars.

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ibrahimungor@gmail.com

GİRİŞ

İnsanoğlu, var olduğu günden bugüne coğrafi şartların etkisi altında yaşamını sürdürmüştür. Coğrafyanın kendine has özelliklerinin, zamanla üzerinde yaşayan insanların sosyal ve ekonomik yaşantılarına yön verdiği bilinmektedir. Orta Asya bozkırlarında ortaya çıkan Türk kültürü bu anlamda kendisine has özel bir toplumsal yaşam tarzı ve ekonomik yapı ile ortaya çıkmıştır. Bu kültürün ortaya çıktığı yer konusunda farklı bilim dallarının birbirine yakın ancak farklı tespitleri bulunmaktadır. Tarihçiler, Çin kaynaklarını esas alarak yaptıkları tespitlerde Türklerin anayurdunun Altay Dağları olduğunu belirtmektedirler. Sanat tarihçileri, Türklerin anayurdu olarak Kuzeybatı Asya sahasını önermektedirler. Kültür tarihçileri, Altay-Kırgız bozkır sahasını veya Baykal Gölünün güneybatısını önermektedirler. Etnologlar, Türklerin anayurdu meselesine, İç Asya'nın kuzey bölgelerini önererek katkı sağlamaktadırlar. Antropologlar bu konuda Kırgız Bozkırı-Tanrı Dağları arasını önerirken, bazı dil bilimciler ise Türklerin anayurdu olarak Altayların veya Kingan Dağları'nın doğu ve batısı tespitini yapmaktadırlar. Dil bilimciler, bölgede yaptıkları araştırmalar neticesinde, Altay-Ural Dağları arası ile Hazar Denizi'nin kuzey ve kuzeydoğu bozkırlarının Türklerin anayurdu olması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir (Ceylan 2015a: 9-52; Ceylan A. 2016, Gömeç 2002: 17 vd.; Kafesoğlu 1996: 48; Nemeth 1940: 299-306; Özey 1997: 1 vd. ; Turan 1993: 19 vd.; Koca 1990: 12; Rásonyi 1971: 1 vd.). Gerçek olan şudur ki: Bozkır Türk Kültürü veya daha geniş bir ifade ile Atlı Bozkır Türk Kültürü olarak adlandırdığımız kültür, ortaya çıktığı Orta Asya bozkırlarından Orta Avrupa'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya etkili bir şekilde yayılmıştır (Memiş, 2009: 33-36; Yılmaz-Daşman 2010: 143-159; Somuncuoğlu 2000: 1 vd.; Tashbayeva 2001:9-79). Hayvancılığın baş geçim kaynağı olduğu bu kültür, daha milattan çok önceki yıllardan itibaren Anadolu içlerine kadar etkili bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Tarım toplumlarının yerleşik yapısından çok farklı gelişen hayvancılık, yaylak-kışlak yaşamının getirdiği hareketliliğin ziyadesinde zaman zaman uzak coğrafyaları keşfetme arzusunu ya da zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir (Kafesoğlu 1996: 31-33; Golden 2013: 21-30).

Orta Asya konar-göçerleri ve daha batıda yaşayan konar-göçerler, yerleşik kültürde yaşayanlara göre daha zor şartlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu yaşam kültürü, yerleşik yaşayan "eski batı" halklarına zor ve kaba görünmüştür¹. Fakat yeni yapılan araştırmalar göstermektedir ki konar-

¹ Orta Asya'da ortaya çıkıp zamanla batıya doğru yayılan "göçebe kültürü", daha İlkçağ 'da ele alınan bir konu olmuştur. Eski Yunan filozofu Eflatun, göçebe kültürünü "vahşi aile

göçerler, tabiat şartları konusunda uzmanlaşmış toplumlardır. Hayvancılık yanında, uygun arazi şartlarında tarım yaptıkları, hatta ticaret ile de uğraştıkları çağdaş araştırmalar vasıtasıyla kesin bir biçimde bilinmektedir (Kafesoğlu 1996: 312; Koca 2002: 21). Ayrıca sanayi ve el sanatlarında da hem Orta Asya hem de Avrupa ortalarına kadar yayılan konar-göçerlerinin çok iyi ustalar olduğuna şüphe yoktur². Atlı Bozkır Türk Kültürü'nü ortaya çıkaran Türkler, demir madenini kullanarak kendi ihtiyacı olan silahları ürettikleri gibi üretim fazlası metal ürünlerin ticaretini de yapmışlardır (Mandaloğlu 2013: 129-150). Kazakistan'da, Alma-Ata şehrinin 50 km doğusunda bulunan Esik Kurganında yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntular, özellikle de Altın Elbiseli Adam, Orta Asya Bozkır Türk Kültürü'ne dair tüm önyargılı bilgileri alt üst etmiştir (Diyarbakirli 1973: 294; Akişev 1978: 4). Böylece Bozkır Türk kültürünün daha M.Ö. I. binin ortalarında ulaştığı yüksek seviye gözler önüne serilmiştir. Anadolu'nun Orta Asya giriş kapısını teşkil eden Doğu Anadolu ise bu kültürün en eski izlerinin milattan çok önceki dönemlerde görülmeye başlandığı bir coğrafi bölge olarak ortaya çıkmıştır³.

Coğrafi şartların etkisi ile hayvancılığa yönelmiş olan Türkler, yaşadıkları coğrafyaya kendi izlerini de bırakmayı ihmâl etmemişlerdir. Bahsettiğimiz kültürün en önemli kalıntılarından biri ise hiç şüphesiz milyonlarca kilometre kare alana yayılan ve bazı örneklerde neredeyse aynı kişi tarafından yapıldığı hissini uyandıran kaya resimleridir.

Kaya resimleri, insanların önlerine çıkan her kayaya gelişigüzel çizdikleri şekiller değildir. Bugün tarihçiler ve bu alana ilgi duyan diğer bilim adamları

grupları" olarak tanımlarken, medeniyete geçişin ise ancak tarım hayatı ile olabileceğini ileri sürmüştür (Şenel, 1968: 206, 212 vd.).

² İskitlerin de konar-göçer bir kültür ile yaşamalarına karşın, el sanatlarında, süs ve mücevher yapımında eşsiz eserleri ortaya koydukları yapılan arkeolojik araştırmalar sayesinde çok iyi bilinir hâle gelmiştir bk. (Durmuş, 2012: 151-162; Memiş, 2012: 77-90).

³ Kars ili bu anlamda oldukça zengin bir bölgemizdir Kars ve çevresini bu denli zengin kılan çok önemli özellikler vardır. Bunu daha iyi anlamak için öncelikle Kars'ın coğrafi unsurlarından kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Öncelikle Kars, Doğu Anadolu Bölgesi içinde bulunan bir ilimizdir. Doğu Anadolu Bölgesi: 163.200 km²lik çok geniş bir alanı kapsar. Anadolu'nun en yüksek bölümü Doğu Anadolu Bölgesi'dir (Erinç 1953: 4 vd.; Tarkan 1974: 1 vd.). Ayrıca Kafkaslar olarak bilinen coğrafyanın da önemli bir bölümü üzerinde yer alan Kars coğrafyası, etrafı ortalama 3000 m yüksekliğe sahip dağlarla çevrili, yaz yağışlarını bol miktarda alan ve mevsiminde oldukça gür çayırılara sahip olan, hayvancılık için son derece uygun bir bölgedir (Atalay-Mortan 2011: 518-523; Ketin 1983: 502 vd.; Sevindi 1999: 10). Dağlık alanların çok yüksek rakıma sahip olduğu Kars yöresinde "V" şekilli vadilerin de yüksekliği diğer bölgelerimizle karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Bunlardan elbette en önemlileri, içinden Aras Irmağı ve Kars Çayı'nın aktığı vadilerdir. Etrafını çeviren dağlık alanlar ve derin vadilerle şekillenmiş Kars Platosunun ortalama yüksekliği 1800-2000 m arasındadır (Şaroğlu-Yılmaz 1986: 83-89). Tüm bu özellikler, hayvancılıkla uğraşan milletler açısından Kars coğrafyasını cazip bir yer haline getirmiştir.

arasında bu yönde ciddi tartışmalar olabilmektedir. Moğolistan'dan Orta Avrupa'ya kadar çok geniş bir coğrafyada görülebilen ve binlerce yıllık bir kültürün ifadesi olan Türk kaya resimleri ve damgaları, bazen ideolojik bazen de etnik tahammülsüzlük nedeni ile Türk kültüründen uzak unsurlarmış gibi katı bir ön yargı ile reddedilebilmektedir. Ancak bu alanın bilim insanları iyi bilmektedir ki; gelişigüzel bir kayanın çizilmesi ya da başka bir milletin kendisine has kültürel unsurlarla bir kayanın üzerine resim çizmesi ile Türk kaya resimleri, parmak izlerinin ayırt ediciliği kadar birbirinden farklıdır. Çünkü kökleri binlerce yıl geriye giden Türk kaya resimleri, hem Türk yazı sisteminin hem de Türk resim sanatının atasıdır. Türklere ait kaya resim sanatı yine Türklere ait maddi ve manevi kültürün temellerini yansıtmaktadır. Yazının atası olarak kabul ettiğimiz petroglifler, Orta Asya coğrafyasında çok eskiden beri kullanılan unsurlardır. Daha Paleolitik Çağ'da kullanıldığı bilinen yerleşmelerde av sahneleri veya hayvan tasvirleri, Yukarı Lena'da Şişkin Kayası üzerindeki vahşi at resimleri bunlara dair çok güzel örneklerdir. Moğolistan'daki Candaman kaya resimleri Neolitik; Sakta (Shaktha) Mağarası'nda görülen ok, yay ve hayvan resimleri ise Mezolitik Çağ'a ait örnekler arasında yer alır. Orta Asya'da Kalkolitik Çağ itibari ile kaya resimlerinin yaygınlaştığı görülmektedir. Bir gelenek olarak kaya resimlerinin Hunlar ve Göktürkler döneminde de kullanıldığı bilinmektedir (Çoruhlu 1997: 20 vd.). Hun devri ve M.S. I. yüzyıldan sonraki dönemlerde süvari veya yaya asker tasvirleri, savaş sahneleri, geyik tasvirleri Türk-İskit-Sibirya sanatının en önemli sembolleri arasında yer alır (Martınov 2013: 1 vd.).

Orta Asya'da, Paleolitik Çağ'da ilk izleri görülmeye başlanan ve zaman içinde kültürel değişim ve gelişimin paralelinde ilerleyen Türk kaya resimleri sanatının Göktürlere kadar kullanılmaya devam edilmesi de bu resimlerin sahipleri hakkında bilimsel tespit bulunmayı oldukça kolaylaştırmaktadır. Kaya resimleri başlangıçta genel olarak dövme, daha sonra kazıma ve daha yakın dönemlerde ise çizme tekniği ile yapılmıştır. İlginç bir şekilde Anadolu'da, dövme, kazıma ve çizme tekniği kullanılarak yapılmış Türk menşeli kaya resimlerinin çok sayıda örneği tespit edilmiştir (Somuncuoğlu 2011: 1 vd.; Ceylan 2008a: 29 vd. ; Musabayev 1998: 2 vd.). Bu da duyguların, heyecanların, ekonomik ve dini yaşantıların kayalara yazılması ve resmedilmesi kültürünün Orta Asya Bozkır Türk Kültürüne uygun bir biçimde, daha milattan çok önceki zamanlardan itibaren Anadolu'da var olduğunun önemli göstergelerindendir.

Kaya resimlerinin en eski ilkel örnekleri incelendiğinde genel bir sanatsal üslûbun oluşmadığı görülmektedir. Ancak zaman içerisinde yavaş yavaş bir üsluba geçiş söz konusu olmuştur. Orta Asya'daki örneklerin bazılarında, erken dönem Türk Sanatının önemli sanat üslubu olan hayvan üslubunun olduğu

anlaşılmıştır. Kaya resimlerinde Hun devrinden Göktürk devri sonrasına kadar teknik ve estetik açıdan fazla bir değişikliğin ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir (Martınov 2013: 1 vd.). Ayrıca kaya resimlerinin farklı merkezlerde farklı kalitede yapıldığı da anlaşılmıştır. Bu anlamda kaya resimleri sanatsal değerleri yerine sonraki dönem Türk sanatının temellerini oluşturan ikonografik ve ikonolojik özellikleri ile değerlendirilmelidir (Çoruhlu 2006: 12 vd.; Çoruhlu 1997: 66 vd.; Ögel 1988: 110 vd.).

Orta ve İç Asya Kaya resmi örneklerinin, M.Ö. I. binyıl itibari ile 2500 yıl kadar süre içinde kullanılan örneklerinin çok çeşitli konuları ele aldığı görülür. Sınırladığımız zaman diliminin erken örneklerinde av kültürünü ve sembolizmini gösteren şekiller betimlenmiştir. Bazı kaya resimleri özellikle hayvan mücadelelerini ifade etmiştir. Bunun yanında en can alıcı örnekleri: savaşan insan figürleri, süvari betimlemeleri, çadırlı araba tasvirleri, Pazırık kurganlarında örnekleri görülen başları maskeli ve bazen kuyruğu düğümlü mencuk diye ifade edilen püskül süslemeli at tasvirleri, kurt, dağ keçisi, geyik gibi çeşitli sembolik ve mitolojik anlamları olan hayvanlarla ilgili kompozisyonlar, din ve günlük hayatla ilgili sahneler oluşturmaktadır. Bunlardan farklı olarak kaya resimlerinde damgalar, daire ya da dikdörtgen şekiller, dört ana yönü belirten işaretler de yer almaktadır (Çoruhlu 1997: 66 vd.; Roux 2001: 52 vd.; Ceylan 2015: 9-52; Ceylan A. 2016: Baskıda).

Sosyal hayat hakkında çok değerli bilgiler edinmemizi sağlayan kaya resimlerinde düğün ve çeşitli eğlence sahneleri de görülür. Bu sahneler bazen açık açık düğün/toy gibi eğlencelerde oynanan oyunların ayrıntılarını dahi göstermektedir. Bu kaya resimlerinde çok ilginç ayrıntılar da vardır. Mesela bazı kaya resimlerinde işlenen betimlemeler, günümüz Anadolu düğünlerinin vazgeçilmezi, ortak sevinç gösterisinde bulunan Anadolu Türklerinin eğlence sembolü "halay" oyunlarının Orta Asya'da, milattan binlerce yıl öncesine ulaşan bir geçmişinin olduğunu anlamamızı sağlamaktadır (Yılmaz 2013: 223-248).

Orta Asya ve Anadolu'nun kültürel bağlarını aydınlatmak açısından son derece önemli bilgiler veren kaya resimlerinden bahsederken Anadolu için çok çok önemli olan Erzurum Cunni Mağarasından bahsetmek gerekir. Çünkü bu mağarada tespit edilen petroglifler Anadolu Türk tarihi ve Anadolu'nun kadim etnik kimliği hakkında son derece önemli bilgileri barındırmaktadır. Bu mağarada detaylı çalışmalar yapan A. Ceylan, Anadolu'nun 1071 Malazgirt Savaşı öncesi kimliği açısından eşsiz değerdeki sonuçlara ulaşmıştır. Bu çalışmalarda Ceylan, 12 Türk boyuna ait 29 damgayı tespit etmiştir. Bu boylar; Beçenek, Çuvaldır, Çepni, Salgur, Eymür, Alayuntlu, İgdir, Bügdüz, Avşar, Yazır, Bayat ve Kayı'dır. Ayrıca Göktürk Yazıtlarının atası olan harf sistemine (batlıların runik dediği alfabe sistemini oluşturan Türkçe harf karakterleri) ait

harflerin de bu mağarada tespit edilmiş olması çok manidardır (Ceylan 2002: 425-429; Lıvşits 2000: 37-50).

Orta Asya coğrafyasının en eski çağlardan beri kadim milleti olan Türklerin kendilerini ekonomik, siyasi ve her türlü kültürel unsurlarıyla ifade ettikleri ve bazen de hâkimiyet sahalarını belirtmek için kullandıkları kaya resimleri, öyle anlaşılıyor ki daha milattan birkaç bin yıl önce Anadolu'ya ulaşmıştır. Anadolulu 'da pek çok farklı yerde görülebilen bu resimler bazen ustaca bazen de stilize formlarda yapılmıştır. Ancak bu resimlerin kendine has özelliklerinin olduğu da önemli bir gerçektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kaya resimleri Anadolu'nun hemen her yerinde görülebilmektedir. Doğu Anadolu'da ise; Kars, Erzurum, Erzincan, Iğdır, Hakkâri, Ordu, Artvin ve Tunceli gibi illerimizde yoğunlaşmaktadır. Bu illerimizde A. Ceylan başkanlığında yaptığımız çalışmalar göstermiştir ki kaya panoları üzerinde gördüğümüz figürler, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, İran gibi kadim Türk coğrafyalarında görülenlerden çok farklı değildir (Ceylan 2008a: 30 vd.; Ceylan 2008b: 307; Ceylan 2007: 172; Topaloğlu-Günaşdı vd. 2011: 9; Ceylan 2001: 29.; Ceylan 2015b: 173-176; Özgül 2015: 169-198). Anadolu kaya resimlerinin temaları; ok atan süvari, süvari, av sahneleri, dini ritüeller, hayvan mücadeleleri, geyik, dağ keçisi, kurt, at gibi figürlerden oluşmaktadır (Ceylan 2006: 1-15; Çay 1983: 34 vd.; Üngör-Bingöl vd. 2013: 61-77).

Dereiçi Kaya Resimleri

Bu çalışmada asıl konu başlığımız olan Dereiçi Kaya Panosu, A. Ceylan başkanlığında 1998 yılından bu yana yürütülen çalışmaların Kars ayağında, 2005 yılında keşfedilmiştir. Bu pano üzerinde yer alan resimler bölgenin tarihî ve arkeolojik yönden aydınlatılmasına ciddi katkı sağlamıştır. Dereiçi Kaya Panosu eski Kars-Ardahan karayolunun doğu kesiminde yer alır. Bu yol aynı zamanda tarihî bir doğal yoldur. Bu özelliği ile Doğu Anadolu'da bulunan önemli yollardan biridir. Kaya resimlerinin bulunduğu dere ise Kars Çayı'nın içinden geçerek Ardahan'a doğru devam etmektedir. Bu mevkiinin rakımı, Kars ilinin ortalaması ile hemen hemen aynı, yani 1798 m'dir. Kaya resimlerinin olduğu kayaların doğu kısmında geniş ve düzlük alanlar vardır. İncelediğimiz resimler derenin yamaç kısmında düz bir andezit kaya üzerine işlenmiştir. Bu kaya 2x2.10 m boyutundadır. Resimlerde kullanılan teknik ve ortaya çıkan sonuç ele alındığında Kağızman ilçesinde bulunan Geyiklitepe kaya panoları ile birbirine benzer özellikler taşımaktadır (Ceylan 2008b: 225-228; Ceylan 2008a: 30 vd.).

Dereiçi Kaya Panosunda geyik, at, dağ keçisi, süvari ve köpek resimlerinin yanı sıra iki adet tuzak sahnesi tasvir edilmiştir. Bu kaya resimleri arasında çok basit bir biçimde işlenmiş bir de insan şekli göze çarpmaktadır. Bu kaya

resimlerinde de Geyiklitepe örneğinde olduğu gibi hayvanların hareket hâlindeki durumları resmedilmiştir. Pano üzerinde dört adet at resmi bulunmaktadır. Atlardan bir tanesi şaha kalmış vaziyette işlenmiştir. Bu atın gözleri çok belirgin ve ağzı açık bir biçimde işlenmiştir. Kaya üzerine süvariler stilize bir biçimde çizilmişken, atların detaylı çizilmiş olması ilginçtir. Panoda bulunan üç süvarinin de farklı çizilmiş olması ayrıca ilgi çekicidir. Süvarilerden bir tanesi kazıma tekniği ile yapılırken diğer ikisi çizgi tekniği ile yapılmıştır. Panonun yukarı kısmında tasvir edilen atın hemen üstünde atla ters istikamette ve ayakları atın karın kısmına gelecek biçimde bir dağ keçisi resmi yapılmıştır. Bu keçiyi kuyruk yapısına bakarak A. Ceylan, teke olarak tanımlamıştır. Vücudu belirgin bir şekilde ortaya koyulan tekenin baş kısmı detaylandırılmamıştır. Duruşuna bakıldığında bu dağ keçisinin tuzaktan uzaklaştığı izlenimi oluşturulmuştur (Ceylan 2008b: 252). Ayrıca Pano üzerinde bulunan geyiğin boynuzları ön plana çıkarılmış ancak buna oranla vücudu belli belirsiz bir şekilde ortaya konulmuştur.

Panoda bulunan iki tuzak sahnesinden biri panonun ortasına yapılmış ve bir merdiven görevini görmektedir. Bir diğer tuzak ise panonun batı kısmına yapılmış ve karalama biçiminde oluşturulmuştur. İlginç bir şekilde tuzak sahneleri de Kağızman Geyiklitepe örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Yine Dereçi Kaya Panosu üzerinde anlamlandırılmayan çok sayıda çizgi ve şekiller bulunmaktadır. Panonun yer aldığı andezit kayaların kar ve yağmur sularıyla aşırı derecede yıprandığı ve parçalandığı görülmektedir. Bu tahrip edici etkilerin kayalığın yüzeyinde oluşan birçok resmin yok olmasına neden olduğunu tahmin etmek güç değildir. Dereçi Kaya Resimlerinin çeşitli benzerliklerinden dolayı Kağızman Geyiklitepe ile aynı dönemde yapılmış olduğunu tahmin etmekteyiz (Ceylan 2007: 172; Ceylan 2008b: 252).

Moğolistan'dan Sibiryaya ve Avrupa'nın ortalarına kadar, ayrıca Anadolu'nun batıdaki uç noktası İzmir-Ödemiş Konaklı'ya kadar yayılmış olan kaya resimleri bilim çevrelerince enine boyuna düşünülmektedir. Bu konuda kafaları en çok yoran ve soru işaretlerine sebep olan şey ise bunların tarihlendirilmesi ile ilgilidir. İnsanlık tarihi ve özellikle milattan önceki Türk izleri için oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bu kaya resimleri üzerine yaş tespitinde kullanılan karbon testi gibi bilimsel teknikler uygulanamamaktadır. Bu anlamda hem bizim ele aldığımız Dereçi Kaya Resimleri ile ilgili, hem de diğer kaya resimleri ile ilgili tam bir tarih tespitinde bulunmamız şimdilik mümkün görünmemektedir (Karpuz 1977: 1-5; Harmankaya-Tanıncı 1996). Anlaşılan odur ki Somuncuoğlu'nun da dediği gibi bütün bu kaya resmi alanlarındaki kodlar, tarz ve üslûp birbirinin aynı, figürler ise birbirlerinin benzeridir (Somuncuoğlu 2007: 128-146; Kıyar 2008: 177-190). Bu da bize Milattan önceki dönemlerden bu güne Anadolu'nun da tıpkı Altay Dağları, Sayan Dağları,

Tanrı Dağları, Moğolistan ve benzeri coğrafyalar kadar kadim bir Türk toprağı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Türkler Milattan Önceki devirlerden itibaren yaşadıkları coğrafyalara ve kendi kültürlerine son derece önem vermişlerdir. Yine Türkler coğrafyaya bağılı olarak ortaya çıkardıkları Atlı Bozkır Türk Kültürü'nü somut olarak yaşadıkları coğrafyaya işlemişlerdir. Atlı Bozkır Türk Kültürü'nün sanatsal unsuru olan kaya resimleri başlangıçta belirli bir üslûbun dışında ortaya çıkmış olsa da zamanla sürekli hareket hâlinde yaşayan bozkır Türklerinin inançlarını, duygularını, sosyoekonomik yapılarını, coşkularını vb. anlattıkları bir sanat hâline gelmiştir. Nihayetinde kaya resimleri gelişigüzel herhangi bir çobanın karalamaları değil, milattan önceki zamanlardan günümüze kadar kazandığı üslûp ile Türk kimliğini yansıtan önemli unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde Eskiçağ tarihçileri, arkeologlar, speleologlar tarafından sürdürülen çalışmalar gelecekte de devam edecektir. Bu çalışmalar, Asya içlerinden, Avrupa'ya kadar, çok önemseydiğimiz Türk kültür izlerinin, nasıl yayıldığını gösterirken, Anadolu'nun da ne kadar eski bir Türk yurdu olduğunu ortaya koymaktadır. Kars Dereiçi Kaya Resimleri üzerinde yaptığımız çalışmaların; Anadolu, özellikle de Kars ve çevresinde erken dönem Türk izlerinin aydınlatılması açısından son derece faydalı olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AKİŞEV, Kemal Alisar (1978), *Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı*, Moskova: İskustvo Yayınları.
- ATALAY, İbrahim– MORTAN, Kenan (2011), *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- CEYLAN, Alpaslan (2001), *Sarıkamuş Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum: Atatürk üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- CEYLAN, Alpaslan (2002), "Doğu' da İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası", *Türkler*, C VI: 425-429, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- CEYLAN, Alpaslan (2007), "2005 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C I: 129-148.
- CEYLAN, Alpaslan (2008a), "Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 163 (14): 26-35.
- CEYLAN, Alpaslan (2008b), *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- CEYLAN, Alpaslan (2010), "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri" XV. *Türk Tarih Kongresi-I*, Ankara: 215-232.
- CEYLAN, Alpaslan (2015a), "Taştaki Türkleri Okumak", *Türkiz Dergisi*, (6), 34: 9-52.
- CEYLAN Alpaslan (2015b), *Doğu Anadolu Araştırmaları II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 2008-2014*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- CEYLAN, Alpaslan (2016), "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri" XVII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara (Baskıda).
- ÇAY, Abdülhâluk (1983), *"Anadolu'da Türk Damgası"*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ÇORUHLU, Yaşar (1997), *Erken Devir Türk Sanatı ABC'si*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ÇORUHLU, Yaşar (2006), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat (1973), "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı*, İstanbul: 291-304.
- DURMUŞ, İlhami (2012), *İskitler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERİNÇ, Sırrı (1953), *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- GOLDEN, Peter B. (2013), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Osman Karatay), İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- GÖMEÇ, Sadettin (2002), *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HARMANKAYA, Savaş- TANINDI, Oğuzhan (1996), *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I*, İstanbul: TAY.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1996), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KARPUZ, Haşim (1977), "Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, C 10 (112): 1-5.
- KETİN, İhsan (1983), *Türkiye jeolojisine Genel Bir Bakış*, İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası.
- KIYAR, Neslihan (2008), "Orta Asya'dan Anadolu'ya Değişen Coğrafyalarda Petroglifler", *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26: 177-190.
- KOCA, Salim (2002), "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler*, C III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- KOCA, Salim (1990), *Türk Kültürünün Temelleri-I*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- LIVŞITS, Vladimir A. (2000), "Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine", Sadettin Gömeç-T. Ölçekçi, *AÜDTCFD*, 20/31, Ankara: 37-50.
- MANDALOĞLU, Mehmet (2013), "Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 2 (2): 129-150.
- MARTİNOV, A. İ. (2013), *Altay Kaya Resimleri*, Ankara: Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.
- MEMİŞ, Ekrem (2012), *İskitlerin Tarihi*, Ankara: Altınpost Yayınları.
- MUSABAYEV, G. (1998), "Kazakistan Arkeoloji Araştırmaları Margulan Okulları" XIV. *Bilimsel Pratik Konferans Çalışmaları*, Kazakistan.
- NEMETH, Gyula (1940), "Türklüğün Eski Çağı", *Ülkü*, C XV: 299-306.
- ÖGEL, Bahattin (1988), *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZEY, Ramazan (1997), *Dünya Platformunda Türk Dünyası*, Konya: Aktif yayınları.
- ÖZGÜL, Oktay (2015), "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, V (10): 169-198.

- RÁSONYI, László (1971), *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ROUX, Jean Paul. (2001), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SEVİNDİ, Cemal (1999), *Sarıkamyş'ın Coğrafi Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SOMUNCUOĞLU, Servet (2007), "Sibirya'dan Hakkâri'ye Taştaki Türkler ve Bozkır Kavimleri", *Atlas Dergisi*, 177: 128-146.
- SOMUNCUOĞLU, Servet (2000), *Saymalıtaş Gökyüzü Atları*, İstanbul: Atok Yayınları.
- SOMUNCUOĞLU, Servet (2011), *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, İstanbul.
- ŞAROĞLU, Fuat-YILMAZ, Yücel, (1986), "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim Ve Havza Modelleri", *Maden Teknik Arama Dergisi*, 107, Ankara: 83-89.
- ŞENEL, Alaeddin (1968), *Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- TARKAN, Tevfik (1974), "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi", *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı*, Erzurum.
- TASHBAYEVA, K. (2001), "Petroglyphs of Kyrgyzstan", *Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek.
- TOPALOĞLU, Yasin-GÜNAŞDI Yavuz-BİNGÖL, Akın-CEYLAN, Alpaslan (2011), "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 2: 375-398.
- TURAN, Osman (1993), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- ÜNGÖR, İbrahim-BİNGÖL Akın vd. (2014), 2012 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları, *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 1, 61-78.
- YILMAZ, Anıl- DAŞMAN, Ali (2010), "Saymalı Taş'ın Bronz Dönemi Petroglifleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5: 143-159.
- YILMAZ, Anıl (2013), "Saymalıtaş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, İzmir: 223-248.

EKLER

Harita 1: Doğu Anadolu ve Kars Bölgesi

Foto 1: Dereiçi Genel Görünüm

Foto 6: Dereiçi Kaya Panosu

Foto 2: Dereiçi Kaya Panosu (Tuzak Sahnesi)

Foto 3: Dereiçi Kaya Panosu (Hayvan Tasvirleri)

Foto 4: Dereiçi Kaya Panosu (Tuzak Sahnesi ve Hayvan Tasviri)

Foto 5: Dereiçi Kaya Panosu (Hayvan Tasvirleri)